

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור יז: שִׁמְר פְּתָאִים ה'

אמנם חובה על האדם לשמור עצמו מדברים המסוכנים, אך מצאנו בדברי חז"ל מספר דוגמאות בהן הם התירו או חייבו את האדם להסתכן ולא לחשוש לסכנה הקיימת. על-פניו נראה שלא מדובר במקומות בהם ההיזק מצוי וברור שיהיה, אלא על חשש סכנה, ומכל-מקום חכמים לא מנעו את האדם להיכנס לסכנה כזו. בשיעור שלפנינו נבחן את המקרים אותם הביאו חז"ל ואפשרו או חייבו את האדם להסתכן ולא לחשוש לסכנה, ונבדוק האם יש ללמוד ממקרים אלו כללים מסוימים במטרה להרחיב את המקרים.

א. חובת השמירה בענייני הגוף

חובה על האדם לשמור את עצמו מסכנות.¹

רמב"ם (ה'ל' רוצח ושמירת הנפש פי"א ה"ד-ה"ו):

כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות, כגון שהייתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים, חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצוות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר הישמר לך ושמור נפשך.² ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצוות עשה ועבר על לא תשים דמים.³

¹ נחלקו הפוסקים האם חובת השמירה מדברים המסוכנים הוא חיוב מהתורה או מדברי חכמים. יש הסוברים שהוא חיוב תורה, ראו: **ריטב"א** (שבועות לו ע"א ד"ה ואמרינן); **תפארת ישראל** (כתובות פ"ז בועז אות א), והוסיף שמכל-מקום אינו נחשב כמושבע ועומד על כך מסיני; **ערוך השולחן** (ח"מ סימן תכז סעיף ו) למד כן מדין מעקה כהרחבה לשמירה מענייני סכנה; **סמ"ע** (ח"מ סימן תכז ס"ק יב). ויש סוברים שהוא איסור מדברי חכמים, ראו: **בית יוסף** (יו"ד סימן קטז אות א); **לבוש** (יו"ד סימן רלו סעיף ב): "אע"ג דילפינן מקרא דהישמר לך ושמור את נפשך וגו' שלא יזיק לעצמו, אסמכתא בעלמא הוא".

² פסוק זה עוסק ביחס לחובת השמירה על דברי תורה (דברים ד, ט): "וְיִשְׁמַר לְךָ וְיִשְׁמַר נַפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יִסּוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֵיךָ", ולא בחובת השמירה מנזקי הגוף, כתב **מהרש"א** (ברכות לב ע"ב, חידושי אגדות ד"ה כתיב) שפסוק זה מוסב גם על ענייני שמירת הגוף; **הערות הגרי"ש אלישיב** (שם ד"ה א"ל ריקא): "דהרי ונשמרתם כתוב לגבי איסור לעבוד עבודה זרה, וקאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם שלא לעבוד עבודה זרה וכן קרא דרך הישמר לך ושמור נפשך מאד איתא באבות לגבי כל השוכח דבר אחד ממשנתו דהרי זה מתחייב בנפשו. וכן מה שמורגל בפי העולם לומר שצריך לזהר בפיקוח נפש משום ונשמרתם מאד לנפשותיכם, לכאורה הוא טעות. אמנם אפשר לומר מנהג העולם עפ"י מה דאיתא בשבועות דכל המקלל את עצמו עובר בנשמרתם מאד לנפשותיכם, חזינן מהאי ענינא דלשמור על החיים כלול בהאי קרא".

³ ראו כן גם: **חינוך** (מצווה תקמו).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רמב"ם (ה' דעות פ"ד ה"א):

הואיל והיות הגוף בריא ושלים מדרכי ה' הוא... לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים, ואלו הן: לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב, ולא ישתה אלא כשהוא צמא, ואל ישהא נקביו אפילו רגע אחד, אלא כל זמן שצריך להשתין או להסך את רגליו יעמוד מיד.

באר הגולה (חוי"מ סימן תכז אות צ):

נראה לענ"ד, הטעם שהזהירה התורה על שמירת הנפש הוא מטעם שהקב"ה ברא את העולם בחסדו להטיב לנבראים שיכירו גדולתו ולעבוד עבודתו בקיום מצוותיו ותורתו, כמו שאמר הכתוב כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו, וליתן שכר טוב בעמלם. והמסכן את עצמו כאילו מואס ברצון בוראו ואינו רוצה לא בעבודתו ולא במתן שכרו, ואין לך זלזול ואפקירותא יותר מזה.

ב. 'שומר פתאים': דוגמאות

מצאנו בדברי חז"ל מקרים שונים שהם שהתירו או חייבו את האדם להסתכן ולא לחשוש לסכנה הקיימת. על-פניו נראה שלא מדובר במקומות בהם ההיזק מצוי וברור שיהיה, אלא על חשש סכנה, ומכל-מקום חכמים לא מנעו את האדם להיכנס לחשש סכנה כזו. בדבריהם השתמשו חז"ל בדברי הפסוק "שֹׁמֵר פֶּתָאִים ה' יְדֹלֵתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ"⁴ שהכוונה שהקב"ה שומר את האדם מפגעים רעים.

1. הקזת דם בערב שבת - הקזת דם בימים מסוימים מהווה סכנה לאדם, אך מכל-מקום מובא שלמרות זאת אנשים היו מקיזים דם בערב שבת.

בבלי שבת (קכט ע"ב):

בתלתא בשבתא מאי טעמא לא, משום דקיימא ליה מאדים בזווי.
מעלי שבתא נמי קיימא בזווי? כיון דדשו ביה רבים, שומר פתאים ה'.

⁴ **תהילים** (קטז, ו). ראו: **מצודת דוד** (שם): "אתה ה' שומר פתאים עם שאין בהם דעת לשמור את עצמם". בעניין זה, כתב **תורת חיים** (עבודה זרה ל ע"ב ד"ה פי תאנה): "שהוא יתברך שומר פתאים דווקא ולא החכמים, לפי שהחכמים יכולין לשמור את עצמן שלא יבואו לידי מכשול מה שאין כן שוטים דלא אפשר להו לשמור עצמן". לאור דבריו דן הרב יצחק זילברשטיין **בחשוקי חמד** (שם): "כשהאויבים שולחים על ישראל חצי-מוות והדרכים מסוכנות, כי כל כמה דקות נזרקת על עם ישראל פצצות (כמו שהיה בירושלים במלחמת תש"ח) וכל משפחה שולחת שליח, למקום אשר בו מחלקים לחם. מסתפקים ההורים את מי לשלוח להביא לחם, את הבן הפיקח, או שמא את הפתני כי שומר פתאים ה'". הוא הביא את דברי התורת חיים, וכתב: "לאור זאת נראה שאם הבן הפיקח יכול להישמר מהבלבסטרות של האויב ולילך תמיד תחת מקום בנוי וחזק, וקיים חשש שלא יזהר כדבעי ולא יקיים מה שנאמר בתורה ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, באופן כזה עדיף לשלוח את הפתני שהוא לא יודע להיזהר ועליו שומר השי"ת, משא"כ על הפיקח שידוע להישמר ולא נשמר".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רש"י (שם ד"ה דקיימא; שם ד"ה כיון):

שמזל מאדים משמש בו בשעות זוגות, ומזל מאדים ממונה על החרב ועל הדבר ועל הפורעניות, והזוגות קשין שהן רשות לשדים. כיון דדשו ביה רבים - הורגלו בו מפני דוחקו, שיהיו קרובים לסעודת שבת.

2. נשים בסכנת הריון - ישנן שלוש נשים שסכנה להן להיכנס להריון, ומכל-מקום חכמים התיירו להן לשמש כדרכן, בטענה 'שומר פתאים ה'.

בבלי יבמות (יב ע"ב):

שלוש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת, ומניקה. קטנה, שמא תתעבר ושמא תמות. מעוברת, שמא תעשה עוברה סנדל. מניקה, שמא תגמול בנה וימות... דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים, אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת, ומן השמיים ירחמו, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

3. אכילת ענבים ותאנים בלילה - מותר לאכול ענבים ותאנים בלילה ואין לחשוש שמא נחש הטיל ארס בהם.⁵

בבלי עבודה זרה (ל ע"ב):

אוכל אדם ענבים ותאנים בלילה ואינו חושש, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

4. קיום יחסי אישות ביום 90 להריון - למרות שקיום יחסי אישות ביום התשעים להריונה של האישה הוא סכנה עבור העובר, מכל-מקום אמר אביי שאין לחשוש לכך ואפשר לקיים יחסי אישות

בבלי נדה (לא ע"א):

המשמש מיטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים... אמר אביי, משמש והולך ושומר פתאים ה'.

5. ברית מילה ביום המעונן - במשך שהותם של בני ישראל במדבר, הם לא קיימו ברית מילה, כאשר אחת הסיבות לכך היא משום שלא נשבה להם רוח צפונית המסייעת להבראה לאחר המילה. מכאן למדו חכמים, שהיה מן הראוי לא לקיים ברית מילה בימים כאלו שאין מנשבת בהם רוח צפונית, כגון יום מעונן או יום שרוח דרומית מנשבת והיא רוח קשה ומסוכנת. אך מכל-מקום אמר

⁵ כתב **תורת חיים** (עבודה זרה ל ע"ב ד"ה פי תאנה) שהוא-הדין בשאר הדברים, אלא שהגמרא הביאה את הדוגמה של תאנים וענבים משום שבהם קשה יותר להישמר בעניין גילוי: "משקיף דשייך בהו גילוי, כגון יין ומים וחלב שמשמין אותן בכלים תמיד ואפשר לו לאדם לשומרן ולכסותן יפה מפני הנחשים, לכך אין שמירתו יתברך עליהם. אבל תאנים וענבים, מילתא דלא אפשר הוא שצריך לייבשן בחמה לעשות מהן גרוגרות וצימוקין ואין דרכן להיות בכלים תמיד, לכך שמירתו יתברך עליהן מפני תיקון עולמו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רב פפא, שיש לקיים ברית מילה בימים אלו ולא לחשוש לסכנה.

בבלי יבמות (עא ע"ב-עב ע"א):

ובמדבר מאי טעמא לא מהול... ואיבעית אימא: משום דלא נשיב להו רוח צפונית, דתניא: כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית...
אמר רב פפא, הלכך, יומא דעיבא ויומא דשותא⁶ לא מהלינן ביה ולא מסוכרינן ביה. והאידינא דדשו בה רבים, שומר פתאים ה'.⁷

? מה היחס בין חובת השמירה בענייני הגוף לבין מקרים אלו בהם חכמים הורו לעשותם ?

ג. 'שומר פתאים' במילה ביום המעונן

כפי שראינו, אמנם קיים חשש סכנה מסוימים בקיום ברית מילה ביום המעונן, אך חכמים לא מנעו את האדם מכך.

הראשונים והפוסקים נחלקו בשאלה האם חכמים חייבו את האדם למול ביום המעונן למרות החשש מסכנה, או שמא הם אפשרו לו להסתכן ולמול ביום כזה, אבל אם הוא חושש ומעוניין לדחות את ברית המילה הוא רשאי?

1. היתר להיכנס לסכנה אך הרשות בידו שלא למול

לדעת הריטב"א, חכמים לא ביטלו את הסכנה של קיום ברית המילה ביום המעונן, אלא הם אפשרו לאדם לסמוך על 'שומר פתאים ה'', אך לא חייבו אותו למול באותו יום. לפיכך, רשאי האדם לדחות את ברית המילה מיום המעונן מחשש הסכנה⁸

~ **ריטב"א** (יבמות עב ע"א ד"ה שומר):

שומר פתאים ה' - ולפום האי טעמא, מאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד שלא לסמוך על שומר פתאים ה', מפי רבי הר"ם.
והוא-הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא יום המעונן.

⁶ **רש"י** (יבמות עב ע"א ד"ה יומא דשותא): "יומא דשותא - שרוח דרומית מנשבת והיא קשה מכל הרוחות".
⁷ הרב איסר יהודה אונטרמן, מביא בספרו **שבת מיהודה** (ח"א עמוד עז) את הסברו של הרב אברהם יעקב ניימרק לאירוע זה: "כי מה שאמרה הגמרא והאידינא דדשו בו רבים, הכוונה על הגזירות נגד מצוות מילה, שלכן מלו במיוחד ביום המעונן, אשר הבלשים לא חיפשו אז, מפני שאין דרך למול ביום כזה".
⁸ ראו: **שו"ת אבני נזר** (יו"ד סימן שלח אות כג): "ואף שהיה שלא כדין".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ **בן איש חי** (שנה שנייה פרשת פינחס, הקדמה) :

אמרו חכמים חמירא סכנתא טפי מאיסורא, שיש לחוש לספק סכנה טפי מספק איסור, וכל אדם חייב לשמור עצמו ובני ביתו מכל ספק סכנה ונזקי הגוף.
הן אמת תמצא בכמה דברים שומר פתאים ה' - אל יסמוך האדם על הנס דאם עושין לו נס מנכין מזכותיו, והאדם ישתדל לעשות שמירה כל מה שבידו לעשות, והשי"ת לא ימנע טוב.

2. חיוב קיום מילה בזמנה

הבית יוסף הביא את דברי הריטב"א הללו, וכנגדם הביא את דבריהם של רבינו ירוחם ורבינו מנוח הסוברים שיש חובת קיום ברית מילה ביום המעונן, ואין לאדם לדחות את קיום ברית המילה מחשש הסכנה

בית יוסף (יו"ד סימן רסב אות ב) :

ורבינו ירוחם כתב, יום מעונן או יום שמנשבת בו רוח דרומית אינו מעכב מלמולו דשומר פתאים ה'... וגם ה"ר **מנוח** כתב, כל דבר שאין בגופו של תינוק כגון שרוצה לצאת לדרך אין משהין את המילה בשבילו כי היכי דלא משהינן בשביל נשיבת הרוחות דשומר פתאים ה'.

~ לדעת החיד"א, הטעם שהבית יוסף דחה את דברי הריטב"א ולא הביאם להלכה בשולחן ערוך הוא משום ששלושת עמודי הפסיקה עליהם הוא נשען (רי"ף, רא"ש, רמב"ם) לא הביאו דברי רב פפא והאידנא דדשו בה רבים, שומר פתאים ה', שהיה נשמע שיש סכנה והרוצה לחוש לה יכול לדחות את ברית המילה -

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט) :

וכי תאוהו נפשך למען דעת מה טעם מרן לא פסק כהריטב"א ומהר"ם והנימוקי דהוה תלתא והנימוקי בתרא הוא.
שמענה ואתה דע לך, דמרן טעמו ונימוקו עמו, דהא חזינן דהרי"ף והרמב"ם והרא"ש השמיטו דברי רב פפא ומאי דאתמר עלה והאידנא דדשו בהו רבים וכו', ומזה מוכח דסברי דלא כהריטב"א, דאי סברי כוותיה הוה להם לאתויי דברי רב פפא והאידנא וכו' דנשמע מינה לדעת הריטב"א דהרוצה לחוש יחוש.
אלא מוכח דהרי"ף והרמב"ם והרא"ש סברי דאין חילוק בין יום המעונן לשאר ימים ומשו"ה השמיטו הכל וכן עשה מרן והשמיט הכל.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ גם הרב שלמה לוריא דוחה את דברי הריטב"א. לדבריו, בימינו אין אנו בקיאים בהגדרת יום המעונן שהוא הסיבה לדחיית המילה -

יום של שלמה (יבמות פרק ח סימן ד):

לא נראה בעיני הוראה זו האידנא שאין אנו בקיאים ביומא דעיבא כולי האי, ואין פתאים גדולים יותר ממנו בסיבת הגלות העת הצוק והי מציל אותנו בכמה ניסים דרך נסתר שהן בחוסר ידיעתנו בלי הרגשה.

~ ~ ~

בדברים הבאים ננסה להגדיר מתי יש לסמוך על 'שומר פתאים ה'" ולהיכנס לעניינים המהווים סכנה, ומתי אין לסמוך על כלל זה

ד. בין מילה לנישואי אישה שמתו בעליה

לפנינו שתי הגדרות ביישום הכלל 'שומר פתאים ה"'. הגדרות אלו מבוססות על דברי החיד"א שהצביע על סתירה בדברי הרב יוסף קארו, וביקש ליישב את הסתירה בשני אופנים, כפי שיתבאר

1. הקושיה על הרב יוסף קארו

בגמרא⁹ מובא שאין לשאת אישה שמתו בעליה, ואישה זו מכונה 'קטלנית'. הפוסקים נחלקו¹⁰ האם מדובר על איסור מחמת הסכנה הממשית, ולכן אסור לאדם לשאת אישה כזו ועל בית-הדין מוטל למנוע ממנו את הנישואים הללו,¹¹ או שמא מדובר על חשש בלבד ומחמתו אין למנוע נישואים אלו.¹²

~ לדעת **אור זרוע** (ח"א שאלות ותשובות סימן תשלח) אין איסור לשאת אישה שמתו בעליה אלא מדובר על חשש ואין לו לאדם לחשוש לכך:

חששא בעלמא היא... ולא לאיסורא... ועוד, מעשים בכל יום שאנו רואים שנשאת לשלישי

ומאריכים ימים ומולידים בנים ובנות.¹³

⁹ **יבמות** (סד ע"ב); **נדה** (סד ע"א). ראו גם: **תוספתא** (שבת פט"ו ה"ח).

¹⁰ ראו: **בית שמואל** (אבהע"ז סימן ט ס"ק ב).

¹¹ יש הסוברים שמדובר על סכנה משמעותית ואסור לאדם לשאת אישה כזו, ועל בית הדין מוטל לכפות אותו לגרשה, ראו: **רא"ש** (כתובות פ"ד סימן ג); **טור** (אבהע"ז סימן ט) בשם הרא"ש. כ"כ: **ריטב"א** (יבמות סד ע"ב ד"ה נשואין); **נימוקי יוסף** (יבמות כ ע"א ד"ה בנשואין הא), בשם הריטב"א; **ספר חסידים** (סימן תעז); **שו"ת הר"י מגאש** (סימן נח) [בשו"ת הרמב"ם (סימן ריח; פאר הדור, סימן קנו) כתב שהר"י מגאש סבר שיש להתיר נישואין לכתחילה. על כך העיר **ברכי יוסף** (אבהע"ז סימן ט ס"ק ד) שהדבר נסתר מתשובת הר"י מגאש הנ"ל].

¹² יש הסוברים שמותר לשאת אישה קטלנית, ראו: **שו"ת הרמב"ם** (סימן טו; סימן ריח; פאר הדור, סימן קנו); **רמב"ם** (הלי איסורי ביאה פכ"א ה"א). כ"כ: **סמ"ג** (לאוין סימן קכו); **שו"ת מהר"ם אלשקר** (סימן עט); **שו"ת רדב"ז** (ח"ב סימן תרפב); **שו"ת מהרלב"ח** (סימן לו); **שו"ת רבי אליהו מזרחי** (סימן כב); **שו"ת תשב"ץ** (ח"ג סימן יד); **שולחן ערוך** (אבהע"ז סימן ט סעיף א).

¹³ הובאו דבריו **ביום של שלמה** (יבמות פרק ו סימן לד).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

את דבריו הסביר הרב ישראל איסרליין, שיש להתיר לשאת אישה שמתו בעליה ואין לחשוש לסכנה, משום 'שומר פתאים ה' -

שו"ת תרומת הדשן (סימן ריא):

אפשר דאהני מילי דאור זרוע סמכי עלמא ולא חיישינן לספק חששא, כמו שאין אנו נזהרין מכמה מילי דאזהירו רבנן עליהו משום חשש סכנה, משום שומר פתאים ה'.
וגם נראה, מתוך שאנו מתי מעט וצריכין אנו לישא מאשר נמצאו, דשו בה רבים ושומר פתאים ה'. וכהאי גוונא אמרינן... לענין הקזת דם בשישי דקאי מאדים.

~ בניגוד לפסיקה זו של האור זרוע, פסק השולחן ערוך (אבהע"ז סימן ט סעיף א) שאין לשאת אישה שמתו בעליה:

אישה שנשאת לשני אנשים, ומתו - לא תינשא לשלישי, שכבר הוחזקה להיות אנשיה מתים.

? החיד"א הצביע על סתירה בדעת הרב יוסף קארו, שכן בדבריו שהובאו לעיל בבית יוסף ביחס לקיום ברית מילה ביום המעונן, הוא דחה את דברי הריטב"א וצידד שיש חובה למול ביום כזה ולא לחשוש לסכנה, ואילו בדבריו בשולחן ערוך ביחס לנשיאת אישה שמתו בעליה הוא לא התיר זאת ולא מימש את הכלל 'שומר פתאים ה' כפי שעשה כן ביחס לברית מילה -

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט):

עדיין צריכים אנו למודעי, דמרן פסק... דאישה דנשאת לשניים ומתו לא תינשא לשלישי, ולאפוקי ממאן דסבר דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה', ככתוב בתרומת הדשן... ואיך מרן הכא השמיט דברי הריטב"א ולא זכר הא דיום המעונן משום דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה'.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. יישוב קושי

! החיד"א יישוב קושי זה בשני אופנים, מהם נוכל ללמוד על הגדרת ויישום הכלל 'שומר פתאים ה'.

2.1 צמצום: רק לדברים שנזכר בהם כלל זה

ניתן לסמוך על 'שומר פתאים ה' רק בדברים הכתובים בתלמוד, כקיום ברית מילה ביום המעונן, בהם נאמר כלל זה. לפיכך, כיון שביחס לנישואי אישה שמתו בעליה לא נאמר כלל זה, הרי שאין לסמוך עליו ויש לחשוש לסכנה הממשית שבדבר ולא לשאת אישה זו¹⁴ -

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט):

דחא במילתא דהש"ס קאמר דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה' ונקטינן הכי וסמכינן אהימנותיהו דרבנן בעלי התלמוד. ואילו התם בקטלנית מהש"ס ורוב הפוסקים מוכח דאסורה לינשא לשלישי. והא דדשו רבים בקטלנית, הוא בזמן אחרונים וגם לא בכל המקומות, ובכי האי גוונא יפה עשה מרן בקטלנית לפסוק לאיסורא.

2.2 היתר לקיום מצווה: 'שומר מצווה לא ידע דבר רע'

הביאור השני של החיד"א לסתירה עליה הצביע בדעת רבי יוסף קארו, מבוססת על הבחנה בין קיום מצווה כמו מצוות ברית מילה שיש לקיימה בזמנה גם ביום המעונן ולסמוך על 'שומר פתאים ה', שכן 'שומר מצווה לא ידע דבר רע' וקיומה של המצווה הוא השומר על האדם מן הסכנה¹⁵, לבין נישואי אישה שמתו בעליה שאין בכך מצווה ולכן יש לחוש לסכנה ולא לשאת אישה כזו -

¹⁴ כ"כ ליישב: שו"ת דברי יציב (יו"ד סימן לא אות ה); שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות ט): "והכלל הזה של כיון דדשו ביה רבים, אין בדינו אלא מה שנאמר בזה בגמרא".

¹⁵ הגדרה זו שאין לחשוש לסכנה בקיום מצווה וקיומה של המצווה מהווה שמירה על האדם מסכנה במעשה עצמו, מובאת בשבת (סג ע"א): "כל העושה מצווה כמאמרה, אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר שומר מצווה לא ידע דבר רע". בשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן רמה) התייחס כך לקיום מצוות ברית מילה: "והנה ענינו רואות שאפילו אחד מאלף ישראלים אינו מת מחמת מילה. וצריך לומר, מצווה מגינה ומצלי אבל עפ"י דרך הטבע היה המיעוט מתים ח"ו ואפילו הכי ציווה הקב"ה למולו"; בשו"ת חתם סופר (או"ח סימן קצו) הביא את קושיית רבינו אפרים על הרי"ף שפסק שיש חיוב ביסוס בפורים ממעשה של רבה ורבי זירא, הרי מדובר על סכנה שבאותו אירוע רבה שחט את רבי זירא? התשובה של החתם סופר היא שמדובר על מצווה: "מכל-מקום לא קשיא מידי קושית רבינו אפרים, די שומר סבירא ליה להרי"ף דשומר מצווה לא ידע דבר רע וע"י מצווה לבסומי לא יארע מכשול"; קיים היה מנהג שכאשר נמצא מת בשכונה, שופכים את המים שנאגרו בכלים מחשש סכנה. אך במקרה ונפטר אדם בערב פסח, אין לשפוך את המים שנאגרו לצורך אפיית המצות, 'מים שלנו', ואין לחשוש לסכנה משום 'שומר מצווה לא ידע דבר רע', כדברי מרדכי (פסחים פרק כל שעה רמז תקצג): "בא מעשה לפני רבי ערב פסח, ואמרו שאין לשפוך המים שלנו בשביל המת דליל שימורים הוא לה'. וכן הייתי אומר בשאר לילות של פסח, דשומר פתאים ה' וחלילה שיארע דבר תקלה במצוות השם". הובאו דבריו בבית יוסף (או"ח סימן תנה אות ב); רמ"א (או"ח סימן תנה סעיף א), שבערב פסח אין לשפוך 'מים שלנו' בעקבות מת שבשכונה: "ואין לשפוך מים שלנו מכוח מת", משום המצווה שבכך.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן נט):

ועוד יש לחלק, דהכא מרן דפסק כרבינו ירוחם ודעמיה דאין להשהות המילה משום דדשו ביה רבים, היינו טעמא דבזה מקיים מצווה בזמנה ובכהאי גוונא יש לסמוך על דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה', משא"כ בקטלנית.

? ביאור זה אמנם מיישב את הסתירה בדעת הרב יוסף קארו, בין ברית מילה לבין נישואי אישה שמתו בעליה, אך הוא אינו מסביר את יתר המקרים המובאים בדברי חז"ל, שלא בכולם מדובר על מצווה ומכל-מקום חכמים לא חששו לחשש הסכנה שבהם.¹⁶

ה. הימצאות הסכנה

לפנינו שתי הגדרות נוספת ליישום הכלל 'שומר פתאים ה''. הגדרות אלו מתייחסות להימצאות הסכנה.

הדיון בהגדרות אלו נובע מהסוגיה אודות שלוש נשים, כפי שיתבאר

1. רשות / איסור

יש שלוש נשים שסכנה להן להיכנס להריון, ומכל-מקום חכמים התירו להן לשמש כדרכן.

בבלי יבמות (יב ע"ב):

שלוש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת, ומניקה.
קטנה, שמא תתעבר ושמא תמות. מעוברת, שמא תעשה עוברה סנדל. מניקה, שמא תגמול בנה וימות... דברי רבי מאיר.
וחכמים אומרים, אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת ומן השמיים ירחמו, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

הפוסקים נחלקו בהבנת דברי חכמים שאמרו 'משמשת כדרכה' ואל לה לחשוש לסכנה, האם כוונתם היא הוראת איסור, היינו שאסור לה לשים מוך בעת קיום יחסי אישות, או שמא מדובר על רשות לשמש כדרכה אך אם חוששת מן הסכנה היא יכולה לשים מוך?

¹⁶ יש לציין למחלוקת הפוסקים האם ניתן לייבם אישה שמתו בעליה - בשו"ת רבי אליהו מזרחי (סימן כב) התיר זאת לכתחילה, וביסס דבריו על האור זרוע וכהסברו של תרומת הדשן שאין לחשוש לסכנה, והוסיף לכך את המצווה שיש בדבר, מצוות יבום: "כיון שכן שאפילו שלא במקום מצווה לא קפדינן בה, היאך נבוא להקפיד במקום מצווה דמשמיה הוא דקא מקנו לה". על דבריו חלק בשו"ת חכם צבי (סימן א) וטען שאין להסתמך על המצווה שבדבר, מצוות יבום, במקום בו מצוי ההיזק והסכנה: "ומה שכתב הרב ז"ל דשומר מצווה לא ידע דבר רע, מאן לימא לן דלא שכיחא היזיקא מקרי... ודאי שמי מהם השומר מצווה לא ידע דבר רע. אלא ודאי, שאין כאן עניין לשומר מצווה כיון דשכיח היזיקא". מדברים אלו של החכם צבי נוכל ללמוד שבמקרים אותם התירו חז"ל להסתכן, לא מדובר על מקומות בהם מצוי ההיזק והסכנה, אלא יש חשש סכנה בלבד.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ **רשות להסתכן** - לדעת הריטב"א, דברי חכמים הם בגדר רשות ואין איסור לאישה החוששת לסכנה לשים מוך בעת קיום יחסי אישות.

הריטב"א לשיטתו שיש רשות שלא לסמוך על הנס, וגדר 'שומר פתאים ה" הוא היתר כניסה לסכנה.

ריטב"א (יבמות יב ע"ב ד"ה שלש):

ואמאי, כיון דאיכא סכנה כלל היאך מכניסות עצמן משום שומר פתאים ה'?...?

ורבנן אמרי, דאפילו אלו משמשות כדרך בלא מוך, אם ירצו ואינם חייבות לשמש במוך.

~ **איסור לשמש במוך** - לדעת הרב שניאור זלמן פרדקין מלובלין, דעת רש"י בסוגיא מלמדת שיש

בכך הוראת איסור, היינו שאסור לה לשים מוך בעת קיום יחסי אישות -

שו"ת תורת חסד (אבהע"ז סימן מד אות ב):

יש לסמוך על שומר פתאים ה', איסורא נמי איכא. לזאת סבירא להם לחכמים דאסורים

לשמש במוך ומשמשות כדרכה, דאף דאיכא סכנה בדבר סבירא להם דסכנה זו אינו דומה

לשאר סכנה דעלמא, משום דכאן יש לסמוך דמן השמיים ירחמו משום שומר פתאים ה'.

2. כשאין הסכנה לפנינו

כאמור, הריטב"א הקשה על דעת חכמים כיצד הם התירו לנשים אלו להסתכן.

את הקושי מיישב הרב יעקב עטלינגר, ולדבריו סיבת ההיתר היא משום שאין הסכנה לפנינו ולכן

חכמים מאפשרים לנשים אלו לקיים יחסי אישות כדרך -

שו"ת בנין ציון (סימן קלז):

הנלענ"ד דטעמא דרבנן, דאע"ג דכלל בדינו דאין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש ואין הולכין

בפיקוח נפש אחר הרוב, זה דווקא ביש ודאי סכנת נפש לפנינו, כגון בנפל עליו הגל דאז

חוששין אפילו למיעוטא דמיעוטא, אבל בשעתה אין כאן פיקוח נפש רק שיש לחוש לסכנה

הבאה בזה אזלינן בתר רובא כמו לענין איסורא.

דאלי"כ איך מותר לירד לים ולצאת למדבר, שהם מהדברים שצריכין להודות על שניצולו.

ואיך מותר לכתחילה לכונס לסכנה ולעבור על ושמרתם מאוד לנפשותיכם.

אלא על כורחך, כיון דבאותה שעה שהולך עדיין ליכא סכנה, הולכין אחר הרוב...

וזה לענ"ד ג"כ טעמא דרבנן, כיון דבעוד שלא נתעברה אין כאן סכנת נפשות, לכן סמכין

אטעמא דמן השמיים ירחמו שלא תבוא לידי סכנה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הרב חיים עוזר גרודזינסקי תמה על דבריו של הרב יעקב עטלינגר, וטען שהגדרה זו אינה הגדרה מדויקת לסמוך עליה במקום של סכנה -

שו"ת אחיעזר (ח"א סימן כג אות ב):

ועיין מה שכתב בזה בתשובות בנין ציון... בפלוגתא דרבנן ורבי מאיר אי חיישינן במיעוטא כהאי כיון דהסכנה לא הגיע עודנה כמו שמותר לירד בים. ובאמת קשה לשקול במשקל סברות מחודשות במקום סכנה.

3. חשש סכנה רחוק

הרב חיים עוזר גרודזינסקי הקשה על הסברו של הריטב"א בדעת חכמים שיש רשות לנשים אלו לשמש כדרכן ואינם חייבות לשים מוך, מה הסיבה שיחמירו על עצמן במקום סכנה? הוא ביאר בדעת חכמים, שההיתר להיכנס לסכנה מבוסס על כך שחשש סכנה רחוק, אך במקרים בהם הסכנה ודאית לא ניתן להיכנס אליה כלל¹⁷ -

שו"ת אחיעזר (ח"א סימן כג אות ב):

ותירצו דלרבנן מותרות לשמש במוך ג"כ אלא שאינן מחויבות - צריך עיון, דכיון דאיכא חשש סכנה מהיכי תיתי יהיה הרשות בידן לשמש בלא מוך כיון דאיכא חשש סכנה, והא אסור להחמיר במקום סכנה.

ועל כן צריך לומר, דזהו באמת חשש רחוק ומיעוט שאינו מצוי דלא חיישי רבנן להאי ועל זה יש לסמוך משום שומר פתאים... אבל לא כן במקום דאיכא סכנה ודאיתף דגם לרבנן מותרת ולא אסרו השימוש כל עיקר.

¹⁷ כ"כ **שו"ת אבני נזר** (אבהע"ז סימן פא אות ג): "כיון שאין סכנה ברורה, סבירא להם לחכמים לסמוך על שומר פתאים, אבל לא בנדון דידן שאמרו הרופאים שאם תתעבר ותלד ודאי תמות, ומסתמא תתעבר ותלד דרוב נשים מתעברות ויולדות, בזה ודאי אין לסמוך על שומר פתאים ה"; **שו"ת חלקת יעקב** (אבהע"ז סימן ס אות יג): "א"כ לפסוק לשמש כדרכה להכניסה בסכנה זה ודאי אסור... דאל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס ואם עושין לו נס מנכין לו מזכותיו. והאי דשומר פתאים ה' לא שייך רק במאי דדשו בו רבים... אבל במקום דהרופאים אומרים בפירוש דאיכא סכנה... פשיטא דאין לסמוך בזה על הקרא דשומר פתאים ה'".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. מנהגו של עולם

לפנינו הסבר יסודי ומרחיב ביישום הכלל 'שומר פתאים ה', והוא נעוץ ביחס שבין ההתנהגות הנורמטיבית של האדם בעולם לבין שמירת הקב"ה את ברואיו לקיום עולמו שיתנהג בדרכם של בני האדם.¹⁸

נראה שביאור זה מדויק בדברי חז"ל במקורות השונים בהם הם התיירו להסתכן או חייבו לקיים מצווה על אף חשש הסכנה שבדבר. בכמה מן המקורות מוזכר: 'כיון דדשו ביה רבים, שומר פתאים ה'. הקדמה זו, 'כיון דדשו ביה רבים' מורה על כך שזהו מנהגו של עולם, כאשר רבים מבני האדם עושים מעשה זה, הרי הוא מוטבע כמנהג העולם וממילא הקב"ה שומר על קיומו של עולמו 'שומר פתאים ה'.

לדעת הרב אריה בולחובר, בדברים שהם מנהגו של עולם ניתן לסמוך על 'שומר פתאים ה' -

שו"ת שם אריה (סימן כז ד"ה ודע):

ודע, דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל-מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש. דהרי ארבעה צריכים להודות וב' מהם הולכי מדברות והולכי ימים, הרי דאיכא בהם סכנה ומכל-מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר... ולמה לא יאסור משום סכנה... אלא ודאי דבדברים כאלו אשר הם לצורך העולם אין איסור כלל... ויצא לנו מזה דלפרוש לים הגדול... מהראוי להרחיק מזה רק לצורך מזונות או לסחורה... וכן ללכת במדברות ולכנס בשאר סכנות במקום שאין צורך והכרח בוודאי ראוי להרחיק. אבל מה שהוא מנהגו של עולם אין לחוש לסכנה, כמו שנתבאר.

~ הרב איסר יהודה אונטרמן מביא את דבריו של הרב בולחובר, ומבאר שבמקום בו האדם נוהג כמנהגו של עולם הקב"ה שומר עליו -

שבט מיהודה (שער ראשון, פרק יט אות ב-ג):

כי בכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, מותר לאדם לסמוך על שומר פתאים ה', כי מה שקצרה יד האדם לדעת ולהיזהר ממנו, הקב"ה שומר עליו, שהרי בכל חלל העולם ישנם דברים שיכולים לגרום סכנת נפש ואין להחמיר על עצמנו להימנע מכל אלה.

¹⁸ יסוד זה מובא גם אצל: **קובץ שיעורים** (כתובות אות קלו): "וצריך ביאור, מאי שנא מכל ספק סכנה דדחי שבת ולא סמכינן אהא דשומר פתאים ה'... וצריך לומר, דאין האדם חייב להימנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמיים. אבל היכא שבידו להיזהר אינו בכלל פתאים, ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן השמיים"; **שו"ת עזרת כהן** (סימן לה): "דיש לומר דכל זה אינו אסור לדברי חכמים כי אם במקום דשייך לומר שומר פתאים ה', שהוא באופן טבעי, כקטנה מעוברת ומניקה, שדרך העולם היה לישא קטנות, וק"ו מעוברת ומניקה. אבל במקום שיש סכנה ממש ואפילו ספק סכנה, עפ"י הרופאים יש לומר דכולי עלמא מודים כיון דלא שייך לומר בזה שומר פתאים ה', דאטו בכל סכנה וספק סכנה נאמר כן, ולא שייך זה כי אם במה שהוא מנהג העולם בטבעו או בעניין דדשו ביה רבים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ולכן גבי קטנה סבירא להם לרבנן שאין להתיר בשביל זה לשמש במוך, אלא משמשת כדרכה והולכת שהרי כך נוהג העולם ועל כגון דא סומכים על זה שמן השמיים ירחמו. וכן גבי מילה ביומא דעיבא, השתא דדשו בו רבים ונעשה מנהגו של עולם כך, אין לאסור וסומכין על מן השמיים ירחמו.

וכן לידה בכלל סכנה היא, ומכל-מקום אין איסור אפילו למי שיש לו בנים וכן לאישה עצמה שאינה מצווה מפני חשש סכנה¹⁹... ובכל זה יש תשובה מספקת לאלו המתחכמים הרוצים להכניס מחשבות און בלב הדור הצעיר למעט את הילודה בטענה שאין הנשים בזמננו חזקות לילד ילדים הרבה ויש בזה צד סכנה. ויש גם המרחיקים עוד יותר לבקש חשבונות רבים ומוסיפים טענה, כי גם כשאין סכנה בעצם הלידה יש חשש שהטיפול במשפחה גדולה מתשת כוחה של האישה ומסכן את בריאותה. ובין כה וכה חותרים תחת הציווי הראשון שבתורה פרו ורבו ומלאו את הארץ, ידווה הלב לראות כי ישנם המחקים בזה את מנהגי גויים ידועים בנימוק של חשש סכנה.

ואמנם יש מקום לומר, כי איש הנזהר בדרכיו ביותר ואינו נגרר אחרי מנהג העולם, צריך להיזהר גם בזה, ולכך נוטים דברי הר"ם שבריתב"א ביבמות.²⁰

• נשיאת אלמנה

החיד"א נשאל אודות סכנה בנשיאת אלמנה. לדבריו, אכן יש חשש בנשיאת אלמנה אך מכל-מקום התורה לא אסרה זאת אלא לכהן גדול, משום שכך הוא מנהגו של עולם שאנשים נושאים אלמנות -

שו"ת חיים שאל (ח"ב סימן יט):

ואם נפשך לומר, מאחר שנישואי אלמנה הוא סכנה איך התורה התירה ולא אסרה אלא לכהן גדול והלא דרכיה דרכי נועם. יש לומר, דמימי עולם נושאים אלמנות וכך נהגו שנות דור ודור והתורה חידשה לאסור לכהן גדול לבד. ועוד, דכמה שנושאים אלמנה חיים וקיימים במזלם בריא ורוחא קמא נדחה.²¹

¹⁹ ראו: **משך חכמה** (בראשית ט, ז) שזו הסיבה שאין אישה מצווה על פרייה ורבייה: "לא רחוק הוא לאמר הא שפטרם התורה נשים מפריה ורביה וחייבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל... ואם כן, נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה שכיחא... לא גזרה התורה לצוות לפרות לרבות על האישה... רק לקיום המין עשה בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש".

²⁰ ראו גם: **שו"ת מכתם לדוד** (סימן לג) בביטול אירוסין מחשש לצוואת רבי יהודה החסיד, שיחיד החושש יכול לבטל ואינו משלם קנס; **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות ט): "דגם במה שנאמר בגמרא בזה, דעת כמה ראשונים ופוסקים דמכל-מקום מי שרוצה לחוש ולא לסמוך על שומר פתאים הרשות בידו לחוש לכך".

²¹ השוו לדבריו **שו"ת יוסף אומץ** (סימן מט); **שו"ת חיים שאל** (ח"א סימן נט).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• סיכון עצמי בדרכו על עולם

כאמור, ניתן להיכנס לסיכון מסוים במקרים שהם דרכו וטבעו של עולם, כמו שכתב **שו"ת שם אריה** (סימן כז ד"ה ודע):

דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל-מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש. דהרי ארבעה צריכים להודות וב' מהם הולכי מדברות והולכי ימים, הרי דאיכא בהם סכנה ומכל-מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר.

נראה שדבריו מבוססים על דברי **הבבלי בנא מציעא** (ק"ב ע"א) שאדם העוסק לפרנסתו, כדרכו של עולם, יכול ליטול על עצמו סכנה מסוימת:

ואליו הוא נושא את נפשו - מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה, לא על שכרו?!

~ הרב יחזקאל לנדא נשאל אם מותר לצוד חיות לשעשוע ביער. השאלה התמקדה ביחס לאיסור צער בעלי חיים, אך הרב לנדא טען שהדיון צריך להתמקד בכניזה למקום סכנה, ליער בו יש חיות מסוכנות. לדבריו, יש להבחין כניסה למקום סכנה עבור ציד לשעשוע לבין כניסה למקום סכנה עבור ציד לפרנסה²² -

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן י):

ושורש שאלתו איש אחד אשר זכהו השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אשר בהיערות תרמוש כל חייתו יער אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד, או אם אסור לישראל לעשות דבר זה אי משום צער בעלי חיים אי משום בל תשחית... ואמנם מאד אני תמה על גוף הדבר, ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב... ועד כאן דיברתי מצד יושר ההנהגה שראוי לאדם להרחיק מזה. ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא - שהרי כל העוסקים בזה צריכין להיכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות, ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, ומי לנו גדול ואומן בקי בצידה יותר מעשיו שהכתוב העיד עליו ויהי עשיו איש יודע ציד וכו' ופוק חזי מה אמר הוא על עצמו הנה אנכי הולך למות וגו', ואין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיינו שהוא מסתכן בכל יום בין גדודי חיות...

²² כ"כ **הראי"ה קוק** (אגרות הראיה, ח"ג אגרת תתנב): "על דבר עצם ההליכה לטייל במקום שיש אפילו חשש רחוק של סכנה ח"ו, כבר גליתי את דעתי כמדומה באיזה ממכתבנו שאינה מהראוי... דכל דבר שיש בו חשש סכנה אע"פ שמנהג העולם להיכנס בכך לצורכן של בריות, אין היתר בעלמא כ"א לפרנסה, ולפי מה דקיימא לן כרבנן גם להרווחה מותר, אבל לא לשם טיול בעלמא. ונראה לעניות דעתי דהוא-הדין בכל מקום שיש בו חשש סכנה, אפילו בדרך מיעוט ורחוק מאד". ביחס להצלת ממונו בכניסה למקום סכנה, ראו: **שו"ת מנחת שלמה** (ח"א סימן ז ד"ה והנה בשו"ע) שהסתפק בכך: "אפשר דכדי שלא יתרבו גנבים ופורצים כמו שמותר לציבור להסתכן במלחמת רשות כך רשאי כל יחיד לעמוד על ממונו אף אם מכניס עצמו בכך לספק סכנה, וגם כיון שדרך העולם בכך אפשר דהרי זה דומה למה שאמרו חז"ל בכמה מקומות על ספק סכנה והאידינא שומר פתאים ה', וצריך עיון".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ומעתה, איך יכניס עצמו איש יהודי למקום גדודי חיות רעות, ואף גם בזה מי שהוא עני ועושה זו למחייתו לזה התורה התירה כמו כל סוחרי ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו... אבל מי שאין עיקר כוונתו למחייתו ומתאוות ליבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות ומכניס עצמו בסכנה הרי זה עובר על ונשמרתם מאוד.

• מכונה אוטומטית להשגחה על אדם סיעודי

לדעת הרב ולדינברג, מדברי ה'שם אריה' עולה שניתן להיכנס למקום שיש בו חשש סכנה במקרים שהם דרכו של עולם ולמטרת פרנסה וקידום האנושות. לפיכך הוא התיר העמדת מכונה אוטומטית להשגחה על חולה, למרות שיש בכך סיכון מסוים -

שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן לז):

אודות התקנת מערכת אוטומטית להשגחה על מצבו של חולה מסוכן כתחליף להשגחה צמודה של כוח אדם... מדובר על חולה מונשם זה שנה וההשגחה הצמודה יקרה מאד לביה"ח בכל אדם סיעודי... המערכת המכאנית המוצעת להשגחה על החולה נראית אמינה... יתכן שהסיכוי של תקלה במערכת קטנה יותר מאשר הסיכוי שאחות המשגיחה על החולה תירדם.

בכל זאת היו לנו פקפוקים ביחס לשאלה אם מותר למסור ההשגחה של בן אדם לגמרי למערכת מכאנית...

הרי לפנינו שהגאון בעל **שם אריה** ז"ל לימד שנה ושליש והגדיר לנו, דבדברים שהמה ממנהגו של עולם, והמה לצרכי האדם, ואשר דרך העולם לא לחוש בכגון אלה לחששי סכנה הכרוכים לפעמים בעשייתם היות ורואה בכך הכרחיות למען התקדמותם והתקדמות האנושיות דאזי אין לחוש גם מן הדין למה שלפעמים יכולים להגיע על ידי כן לפיקוח נפש, ומותר להתנהג בזה כמנהגו של עולם.

ז. סיכום: גדרי 'שומר פתאים ה'

1. החיד"א : צמצום : רק בדברים הנזכרים בתלמוד.
2. החיד"א : במקום מצווה בזמנה, כגון מילה ביום מעונן.
3. שו"ת בנין ציון : כאשר הסכנה אינה לפנינו כעת.
4. שו"ת אחיעזר : חשש סכנה רחוק.
5. שו"ת שם אריה : טבעו ומנהגו של עולם.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

בדברים הבאים נביא דינים שונים בהם דנו הפוסקים בעניין 'שומר פתאים הי'.

ח. נשיאת כפיים לכהן שבביתו אישה נידה

הפרי חדש הביא את דברי ספר המקצועות, חיבור הלכתי מתקופת הראשונים, שכהן שיש בביתו אישה נידה לא ישא את כפיו -

פרי חדש (או"ח סימן קכח סעיף ל ד"ה מי שיש):

מצאתי כתוב בשם **ספר המקצועות** (סימן מז), דהיכא דאיכא נידה בביתיה דכהן אסיר ליה למיסק לדוכן כל אימת דאיתיה בנידותא, דאמר רבי יודן כל כהן שנשא את כפיו ואמו או אשתו או בתו נידה ונכנס הוא באותו בית שנידה לשם הרי תפילתו על ישראל תועבה ואף הוא גורם לזרעו שיאבד מן העולם...
ודברים אלו אין לפרסמם, דלא הם מעיקר הדין, והנח לישראל שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין.²³

בביאור טעמו של ספר המקצועות, כתב הרב משה סופר שהם מבוססים על דברי הרמב"ן שהביא את ההתייחסות של האנשים לאישה נידה כאל אישה מנודה וטמאה שיש להתרחק ממנה מחמת סכנה. לפיכך, הכהן ששהה בבית שיש בו אישה נידה לא ישא את כפיו משום הארס המזיק שיצא מהאישה הנידה אליו והוא אינו יכול לברך את האנשים.
אך ממשיך הרב משה סופר ומעיר, שאם אכן זו הטענה אזי היא לא רלוונטית כיום שאין אנשים נזהרים מכך בטענה של 'שומר פתאים הי' -

שו"ת חתם סופר (ח"א סימן כג):

הייתי אומר חומרת המקצועות הוא עפ"י מה שכתב רמב"ן על התורה²⁴ בפסוק לא אוכל לקום מפניך כי דרך נשים לי... שהאומות הראשונים היו יודעים להיזהר עוד שלא לדרוך

²³ על משפט זה העיר **שו"ת חתם סופר** (או"ח סימן כג): "והפרי חדש מסיים שאין לפרסם הדבר, והנה במחילת כבודו עבר על דברי עצמו והרי פרסמו".

²⁴ **רמב"ן** (בראשית לא, לה): "והנכון בעיני כי היו הנידות בימי הקדמונים מרוחקות מאד, כי כן שמן מעולם נידות לריחוקן, כי לא יתקרבו אל אדם ולא ידברו בו כי ידעו הקדמונים בחכמתם שהבלן מזיק, גם מבטן מוליד גנאי ועושה רושם רע כאשר ביארו הפילוסופים... והיו יושבות בדד באהל לא יכנס בו אדם, וכמו שהזכירו רבותינו בברייתא של מסכת נידה, תלמיד אסור לשאול בשלמה של נידה, רבי נחמיה אומר אפילו הדיבור היוצא מפיה הוא טמא. אמר רבי יוחנן, אסור לאדם להלך אחר הנידה ולדרוס את עפרה שהוא טמא כמת כך עפרה של נידה טמא, ואסור ליהנות ממעשה ידיה. ולכך אמרה רחל, ראויה הייתי לקום מפני אדוני לנשק ידיו, אבל דרך נשים לי ולא אוכל להתקרב אליך, וגם לא ללכת באהל כלל שלא תדרוך אתה עפר רגלי, והוא החריש ממנה ולא ענה אותה כי לא היו מספרים עמהן כלל מפני שדיבורה טמא". ראו גם בדבריו, **רמב"ן** (ויקרא יח, יט).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

על מקום דריכת כפות רגלי הנידה והיו נזהרים מהבל דיבורה וכדומה הרחקות יתירות עפ"י ידיעתם בטבעיות שהוא ארס מזיק.²⁵ וא"כ סבירא ליה דכהן שאינו נזהר בזה אינו ראוי לעמוד לשרת לפני ה', משום הקריבהו נא לפחתך. הנה כי כן, בזמננו אלה דאין שום אדם נזהר מזה, או דנשתנו הטבעיים והזמנים והמקומות או כיון שדשו ביה רבים שומר פתאים ה', בין כך ובין כך לעת כזאת אין כאן בית מיחוש בעניין זה, והמחמיר אינו אלא מן המתמיהים.

ט. אמבטיה בבית

צוואת רבי יהודה החסיד :

לא יעשה אדם מרחץ בתוך ביתו, ואם יעשה הבית יחרב, אא"כ עושה לרחוץ רבים בו.

שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן צז) :

ובהא דבמדינתנו עושין בכל בית חדר מיוחד להעמיד שם אמבטי לרחוץ כל גופו... וא"כ אולי הוא בכלל לשון מרחץ דבצוואת הרב יהודה החסיד. אבל הא כל העולם נוהגין היתר ולא עלה כלל על ליבו של שום איש מיראי השי"ת שיש חשש איסור בזה, ואף שממילא ליכא שוב חשש לדינא כיון דכבר דשו בה רבים שומר פתאים ה'... גם באמבטי בהבתים נמי הורגלו בזה מפני הדוחק להצורך הגדול שיש בזה לבריאות ולכבוד שבת, שנמי הותר מצד שומר פתאים ה'.²⁶

י. אכילת בצל וביצה קלופים שעבר עליהם לילה

בבלי נדה (ז' ע"א) :

חמישה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו - האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה... שעבר עליהם הלילה.

? מדוע לא נתיר לאכול דברים אלו בטענה של 'שומר פתאים ה'', כשם שהתירו לאכול תאנים וענבים שעבר עליהם הלילה, כפי שראינו לעיל?

²⁵ ראו : שיעורי שבט הלוי (הלכות נדה, פתיחה עמוד ג ד"ה והנה) שהביא בשם שו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן רסח) שאין לעשות הזרעה לאישה בימי נדתה ולא ביאר. וכתב הרב וואזנר לבאר את דבריו לאור הטענה שיש סכנה בנידה : "הטעם פשוט, משום קליטת הזרע ויצירת הולד בימי נידתה דהוא פגם. וכיון שגורם פגם, יש איסור לעשות כן".
²⁶ בצוואה נאמר גם שאין לגדל יונים בביתו, ראו : שו"ת אפרקסתא דעניא (ח"א סימן קסג).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• **האוסרים**: אין להתיר כניסה לחשש סכנה בהסתמכות על 'שומר פתאים ה" אלא במקרים האמורים בתלמוד, וכיון שנידון זה לא נזכר בתלמוד אין להסתמך על 'שומר פתאים ה"'.²⁷ הגדרה זו תואמת את ההגדרה הראשונה של החיד"א, שההיתר לסמוך על 'שומר פתאים ה" הוא רק בדברים הנזכרים בתלמוד -

שו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן לט אות ג):

נראה דלא סמכינן להתיר דבר הנאסר משום סכנה, רק היכי דדשו בו רבים ונאמר בגמרא או בראשונים, והיכי דאתמר איתמר. ואנן ידענו דעד היום העולם נזהרין שלא לאכול שום ובצל קלוף שעבר עליהן לילה.

שו"ת דברי יציב (יו"ד סימן לא, בהערה):

בשיחת קודש בסעודת ל"ג בעומר תשל"ו: ישבתי והתבוננתי בסיבת הדבר של מקרים מזעזעים הנשמעים לדאבונו, שאנשים נחלים במחלה הידועה לא-עלינו שאין לה רפואה... ובהתבונני בזה הגעתי למסקנא, וליבי אומר לי שזה ברור כשמש, שזה מחמת שאין נזהרים מאכילת ביצים קלופים שעברה עליהם הלילה, כפי שהיו נזהרים בזה מאז ותמיד.

• **המתירים**: למרות האמור בגמרא, שיש סכנה באכילת בצל וביצה קלופים, יש פוסקים שהתירו לאכול דברים אלו משום שהסכנה האמורה בהם אינה מצויה כיום.

מרדכי (שבת פרק ח רמז תסא):

ומביצה קלופה ששאלת אמאי לא חיישינן לרוח רעה... דדילמא לא שכיח בינינו.

האדר"ת (עובר אורח, סימן ד סעיף ב ד"ה נשאלתי):

ומזה השבתי לשואלי בדבר תערובות בצים טרופות אם מותר לקנותם לאפיה, והתרתיו בפשיטות.²⁸

²⁷ כ"כ בעניין זה **שו"ת דברי יציב** (יו"ד סימן לא אות ה).

²⁸ דבריו הובאו ב**שדי חמד** (מערכת לי כלל קמא אות לא ד"ה העולה מכל, דף שפט ע"א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

יא. עישון²⁹

ההתייחסות של פוסקי ההלכה לעישון תלויה במידה רבה בידיעות שהיו לפנייהם ביחס לסכנה הכרוכה בעישון, ומתוך כך הם חיוו את דעתם על כך

1. בדורות הקודמים

• המאה הי"ח: העישון אינו מזיק לבריאות

פני יהושע (שבת לט ע"ב ד"ה אמנם):

נראה דעישון הטובא"ק נמי הוי לבריאת הגוף לעכל המזון ולתאוות המאכל וכיוצא בזה. אם כן, אף שיש חושבין אותו לתענוג אפילו הכי אין לאסור בשביל כך.

• המאה הי"ט: העישון מזיק לחלושי כח

הרב ישראל מאיר הכהן (החפץ חיים, קונטרס ליקוטי אמרים פרק יג):

הנה כמה רופאים גזרו אומר שכל מי שהוא אדם חלוש אסור להרגיל את עצמו בזה, שמחליש כוחותיו ולפעמים נוגע גם לנפשו.

והנה דיברתי כמה פעמים עם חלושי כוח אודות זה, וענו לי שגם הם יודעים ומכירים בעצמם שהעישון קשה להם, אך מפני שהורגלו בזה מכבר, קשה להם לפרוש מזה.

ואמרתי להם: מי התיר לכם להרגיל עצמכם כל כך?! אמת, חז"ל אמרו החובל בעצמו, אע"פ שאינו רשאי פטור, אבל על כל פנים הלא אמרו רשאי לחבול בעצמו.

אחד, משום ונשמרתם לנפשותיכם.

ועוד, דין הוא, דהלא תבל ומלואה של הקב"ה ולכבודו בראנו, ונותן לכל אחד בחסדו כוח כפי צרכו לתורתו ולעולמו. ואיך ירשה העבד לעשות כפי רצונו, הלא הוא שייך לאדונו.

ואם על ידי העישון נגרעו כוחותיו, בודאי יתבע לבסוף לדין על זה, דהלא עשה זה ברצון לבו ולא באונס.

• המאה העשרים: העישון מזיק גם לבריאים

שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן לט אות ג):

ודברי קודשו של החפץ חיים זצ"ל הנאמרים בהגבלה על אדם חלוש כפי שגזרו הרופאים שבזמנם עוד בטרם שנתגלה היקף היזיקו, כהיום הזה שנתגלה בהתנו של העישון במלוא חריפות רעלו ונראו בעליל עצומי הרוגיו וריבוי חלליו, חלים המה איפוא על כל בני האדם, הגם שלא נראים חלושי כוח, והחובה על כל אחד ואחד לחוש ולחוס על נפשו לפן יתבע

²⁹ ראו עוד: **תחומין** (חלק כט עמוד 375-384).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לבסוף לדין על זה אם על ידי העישון יגרעו ע"י כך מכחותיו או שיפול חלילה כתוצאה מזה ליד איזה מחלה, או שיגרעו משנות חייו ח"ו, ולכן יתן אל ליבו לשמור את עצמו מכל משמר מעישון ומעשנו היוצא ממנו השם מארב ומוצא קן לו בגוף האדם ומשחית כל חלקה טובה שבפנימיותו.

2. 'שומר פתאים ה' להתיר עישון סיגריות

יש פוסקים הטוענים שיש ליישם את הכלל 'שומר פתאים ה' לגבי עישון, ולכן למרות הסכנה הכרוכה בעישון, מותר להיכנס אליה ולסמוך על כלל זה. דבריהם מבוססים על שני יסודות - העישון אינו סכנה ודאית אלא חשש היזק רחוק, וכן שחשש ההיזק אינו מידי אלא בא לאחר זמן רב כפי שראינו לעיל (ה.2) בדברי שו"ת בנין ציון

• **המתירים** : לדעת הרב משה פיינשטיין,³⁰ אין לאסור עישון בסיגריות למרות שיש חשש חולי בכך, משום 'שומר פתאים ה'³¹ -

~ **שו"ת אגרות משה** (יו"ד ח"ב סימן מט) - שנת תשכ"ב :

הנה בדבר עישון סיגריות - ודאי מכיון שיש חשש להתחלות מזה מן הראוי להיזהר מזה, אבל לומר שאסור מאיסור סכנתא מכיון שדשו בה רבים, כבר איתא בגמרא בכהאי גוונא שומר פתאים ה'... ובפרט שכמה גדולי תורה מדורות שעברו ובדורנו שמעשנין.³²

~ אין סכנה מיידית

בשנת תשמ"א, שוב נשאל הרב משה פיינשטיין בעניין עישון סיגריות וטען שעישון סיגריות דומה לאכילת מאכלים שאין בהם סכנה מיידית, אלא שהם קשים לבריאותם של חלק קטן מהאנשים. ההלכה אינה אוסרת אכילת מאכלים אלו, ודברי הרמב"ם בהקשר זה הם רק עצה טובה³³ -

³⁰ יש הטוענים, שלאחר שהוצגו בפניו הממצאים הרפואיים העדכניים, לאחר שנת תשכ"ד ושנת תשמ"א, בהם נכתבו התשובות שלו, הוא חזר בו ואסר העישון, ראו: **הרב שלמה אבינר** (העישון לפי ההלכה, ספר אסיא ח, תשנ"ה עמוד 354); **הרב מרדכי הלפרין**, (העישון - סקירה הלכתית, ספר אסיא ה, תשמ"ו, עמוד 244 הערה 53); **הרב אביגדור נבנצל** (אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ערך עישון הערה 109).

³¹ כן התיר הרב בנימין יהושע זילבר בשנת תשל"ט, ראו: **שו"ת אז נדברו** (ח"ט סימן סה), שעישון סיגריות הוא דבר מגונה אך אינו אסור מבחינה הלכתית: "נראה דאינו דומה להקזת הדם, דברוח קדשם קבעו רז"ל דהוי סכנה ודאית. אבל מה שהמדענים קובעים, זה רק על דרך השערה וסטטיסטיקה... שאין אני מהמאמינים הגדולים שזה גורם מחלות, דהלא אנו מאמינים בני מאמינים שהכל בידי שמיים".

³² על טענה זו, ראו: **שו"ת באר משה** (ח"ו סימן קס), שבעבר האוויר היה נקי יותר ואילו בדורנו שיש בו זיהום אוויר חריף, הריאות חלשות והעישון מזיק יותר; **הרב שלמה וולבה** (פאר תחת אפר, עמוד מט) כתב כי בימינו הסיגריות רעילות יותר מאשר בעבר.

³³ כ"כ בספר **לב אברהם** (ח"ב עמוד יז) בשם הרב שלמה זלמן אוירבך. מכל-מקום יש לציין לדברי הרב שלמה זלמן אוירבך במכתב ברכה לספר **פאר תחת אפר** (עמוד ד): "שמעולם לא הצטרפתי לדעת המתירים את העישון גם בזמננו". בעניין דברי הרב משה פיינשטיין הללו, ראו: **שו"ת שבט הלוי** (ח"ח סימן רנא אות ו) שנראה שמסכים עימו בהגדרה, ומציג את קושיית הרב אברהם שטיינברג.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת אגרות משה (חוו"מ ח"ב סימן עו) :

נראה פשוט, דבדבר דאיכא הרבה שלא קשה להו לבריאותם כלום, כגון הרבה מיני אוכלין שהאינשי נהנין מהם ביותר כבשרא שמנא ודברים חריפים ביותר אבל קשה זה לבריאותן של כמה אינשי, ליכא בזה איסור מלאוכלן מצד חשש סכנה, מאחר דהרוב אינשי לא מסתכנין מזה...

ולדברים כאלו דמי עישון סיגריות שאלו הרגילין בזה נהנין מזה מאד ומצטערין כשאין להם סיגריות עוד יותר מחסרון מיני אוכלין טובים, ואף יותר מחסרון אוכלין לגמרי לזמן קצר, והקלקול לחלות מזה הוא עכ"פ רק מיעוט קטן וכל שכן להחלות מזה בסרטן ובעוד מחלות מסוכנות הוא קטן ביותר.

• האם ניתן למחות כנגד המעשן שהוא מזיק לסובבים?

לאור האמור, שאין סכנה מוכחת בעישון סיגריות ויש להתיר משום 'שומר פתאים ה', טוען הרב יוסף שלום אלישיב שלא ניתן מן הדין למנוע עישון במקום ציבורי -

הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות, ח"א סימן ריט) - שנת תשמ"א :

בעניין השאלה האם אנשים יושבים יחד במקום ציבורי ואחד מהם מעשן סיגריה, בידם למחות ביד המעשן, בטענה שאינם יכולים לסבול עשן הסיגריה והריח מזיק לבריאות שלהם...

משורת הדין אין בכוחם למונעו מזה, על אף שהרופאים בזמנינו קבעו שלריח עשן סיגריות יש תוצאות בלתי רצויות על בריאות האדם ואף יכול להיות גורם רציני למחלות מסוימות רח"ל, מכל-מקום התודעה הזאת עדיין לא יצאה טבעה בעולם ולא פשטה בקרב הארץ. ורבים וכן שלמים גדולים וטובים מעשנים ומנעוריהם ועד זקנה ושיבה והבריאות שלהם במצב טוב ויפה, כנראה שגם דבר זה כלול במה שאמרו חז"ל כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה'.

מה שכתב כת"ר כי ההיתר הזה הוא רק לפעולותיו של האדם עצמו על עצמו כי זה עניין פרטי שלו, אבל לא כאשר פעולות הללו מזיקות לאנשים אחרים, הנה בהא דיומא דעיבא דמהלינון על יסוד שומר פתאים ה' אין זה עניין הנוגע רק לו לעצמו שהרי התינוק הוא גוף נפרד בפני עצמו ואותו מכניסם בחשש סכנה, ובעל כורחך כיון דדשו בה רבים אין זה בגדר סיכון כלל.³⁴

³⁴ אולם, ראו: **שו"ת חוט המשולש** (ח"ג סימן ח): "הוא בכלל מזיק שעבודו של חברו, דכיון דהיא משועבדת לחברו אינו רשאי להכניס עצמו לגרום קלקול בשעבודו של חברו, ועל זה אין שייך לומר מן השמיים ירחמו, דהא מטעם זה אסור לכתחילה ליכנס לדבר של חברו כיון שהוא משועבד לאחר ואין סומכין על הנס".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

למעשה: למרות שהרב משה פיינשטיין לא אסר לעשן מן הדין, ראוי להימנע משום הרגל תאוה -

שו"ת אגרות משה (חוו"מ ח"ב סימן עו):

אבל ודאי מן הראוי לכל איש ובפרט לבני תורה שלא לעשן מאחר שהוא חשש סכנתא ואין בזה שום תועלת וגם הנאה לאלו שלא הורגלו בזה וממילא ודאי אין להתרגל לזה. ולא יניח אדם לבניו הקטנים שיתרגלו בזה, אף אם הוא עצמו נתרגל. וגם בלא עניין חשש הסכנה הזה יש לאסור להתרגל בזה, דהא ודאי אין להמשיך עצמו לרבוי תאוות והנאות, אלא אדרבא מהראוי לכל אדם למעט עצמו מתאוות ותענוגים יתרים.

• **האוסרים** - האוסרים חלקו על שתי סיבות ההיתר שהובאו לעיל.

1. סכנה ודאית

לדעת האוסרים את העישון, העישון מהווה סכנה ודאית, בה לא ייאמר הכלל 'שומר פתאים ה"', כפי שראינו סברה זו לעיל בדברי שו"ת אחיעזר.

לדעת הרב ולדינברג, לא ניתן להסתמך על 'שומר פתאים ה"' ולהתיר את העישון. לדבריו, כלל זה נאמר כאשר המציאות סייעה לכך, אך לפי הידע הרפואי כיום יש סכנה ודאית -

שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן לט אות א):

לאור זה נראה ברור ללא צל של ספק כי אין מקום להתברך בלב (כפי שאחרים רוצים לומר כן) ולהורות כי היות והעישון רבים דשים בו, אם כן יש להחיל על זה המאמר חז"ל בכמה מקומות על מנהג עולם במקום שיש לחוש לסכנה, שפסקו פסקם ואמרו והאידנא דדשו בו רבים שומר פתאים ה'.

דלא אמרו כן אלא במקומות דלא נתגלה בהתם, והמציאות לא הראתה על היפוכו של דבר, ואדרבא ראו שרבים וכן שלימים עברו ולא ניזוקו... אבל בכגון הנידון שלפנינו אשר בעיקר בעשרות השנים האחרונות לאור המחקרים המדעיים והרפואיים השונים נתגלו בממדים מבהילים הזיקי הגוף המרובים והמסוכנים אשר העישון גורם בכנפיו, והתודעה הזאת גם יצאה כבר טבעה בעולם עד כדי כך שבכמה מדינות גדולות ועצומות יצא החוק מאת ממשלותיהם על חובת ציון אזהרה על כל חפיסת סיגריות האומרת הרופא הממשלתי הראשי מזהיר את המעשנים שהעישון מסכן את בריאותם ומזיק לה...

אם כן בוודאי ובוודאי שאבסורדי הוא להעלים עין מכל זה ולהפטיר כלאחר יד ולומר כי גם על כגון זה נאמר שומר פתאים ה'.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. סכנה מיידית

ביחס לטענה של הרב משה פיינשטיין, שהעישון דומה לאכילת מאכלים שאין בהם סכנה מיידית, טוען הרב מרדכי הלפרין (ספר אסיא ה, עמוד 245-246) שאף לדעת הרמב"ם אסור לאדם לשתות סם המוות ממש. ולפי הידע המדעי המעודכן, עישון סיגריות אינו דומה לאכילת מאכלים שאינם בריאים, אלא לשתיית סם המוות - הרעלה עצמית מתמשכת.

3. בין סכנה מוחשית בדרך היגיון לסכנה שאינה הגיונית

הרב חיים דוד הלוי מסביר שיש להבחין בין המקרים עליהם אמרו חכמים 'שומר פתאים ה', שהמכנה המשותף בניהם הוא שאין כל היגיון אנושי וסכנה ממשית בדברים אלו, ולכן חכמים התירו לו לאדם להיכנס לסכנות סגוליות אלו, לבין מקרים שהסכנה בהם היא הגיונית ונראית בחוש, כמו עישון, אין כל היתר להתיר זאת מטעם 'שומר פתאים ה' -

שו"ת עשה לך רב (ח"ט סימנים כח-כט):

הנני מאשר קבלת מכתבך מיום ז"ך אלול תשמ"ז... לשאלתך על מה שכתבתי שרב אחד בודד חלק בפומבי על מסקנתי לאסור העישון וכו', וחשבת כי הוא הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, וצינת שהוא כתב להתיר העישון (אגרות משה, חו"מ ח"ב סימן עו) מדין דשו ביה רבים ושומר פתאים ה', ולא הסברתי מדוע אין לסמוך על סברא זאת.

האמת אומר, שאני לא התכוונתי לרב פיינשטיין זצ"ל, אלא לרב אחר יבדל"ח, שיצא מיד אחרי פרסום ספרי הנ"ל בהכרזות נחרצות שאין שום איסור בעישון וכו', ומפני הכבוד לא הזכרתי שמו, כי כך דרכי להימנע מהזכרת שמות אם אין בכך הכרח... והנה חלק זה של אגרות משה אינו מצוי תחת ידי, והנני מסתמך בדברי על ציטוט דבריך בלבד, שהתיר העישון משום דשו ביה רבים ושומר פתאים ה'.

ולענ"ד אין להסתמך כלל על סברא זאת, שלא נאמר בש"ס לסמוך על דשו ביה רבים, אלא בדבר שאין סכנתו נראית ומובנת בדרך הטבע, כגון עניין קטלנית... ופסקה מרן בשולחן ערוך... וכתב שם הרמ"א... שרבים מקילים בדברים אלו ואין מוחין בידיהם, וכתב על זה הט"ז משום דדשו בה רבים ושומר פתאים ה'... ולמד כן מהתרת הקזת דם בערב שבת שנזכר טעם זה להתיר. ושני עניינים אלה, כוונתי קטלנית והקזת דם בערב שבת, אין הם עניין שמזיק בדרך הטבע, אלא עניין סגוללי בלתי מובן בהיגיון, וכיון דדשו בו רבים ושומר פתאים ה'.

אבל בדבר שנזקו גלוי ומובן בדרך הטבע וגם נראה לעין ממש, מהיכא תיתי לומר שומר פתאים ה' ולהתיר... והדברים בזה ארוכים, אך כלל העולה מכל דברינו, שבדבר שהסכנה נתפסת בדרך הטבע וההיגיון, וכל שכן כאשר היא מוחשית ובדוקה, וכל שכן בן בנו של כל שכן כשכל הרופאים מאשרים כמה גדולה סכנת העישון והוכח הדבר, ודאי אין לומר שומר

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתאל אורבך

פתאים ה', היחטה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה. ולכן פשוט שהעישון הוא מסוכן
מאד לבריאות ואסור הוא מכוח הדין.